

Оксана Хом'як

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ВETERANІВ ДИВІЗІЇ ВАФФЕН-СС «ГАЛИЧИНА» В СРСР ТА НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

DOI: 10.58407/litopis.240212

© О. Хом'як, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6949-333X>

Метою статті є висвітлення правового статусу ветеранів дивізії «Галичина» від липня 1944 р., коли вони вперше потрапили в радянський полон, і до сьогодення. Аналіз нормативних документів, архівних матеріалів, біографічних даних окремих ветеранів дивізії, усних свідчень, зібраних авторкою, найновішої української та західної літератури становить наукову новизну, адже, за винятком поодиноких згадок, їхня повоєнна історія досі всебічно не розглядалася.

***Висновки.** З'ясовано, якими були життєві траєкторії «українських дивізійників», порівняно з тими, які після Другої світової війни були інтерновані англійськими та американськими військами. Кістяк Галицького братства в 1992 р. склали ті, хто брав участь у битві під Бродами в липні 1944 р. (майже 80% членів). Після Бродівського котла вояки дивізії потрапили в радянський полон, і/або повернулись додому, і/або поповнили лави УПА. Зрештою, так чи інакше, більшість із них було заарештовано в повоєнні роки радянською владою, що трактувала їх як «зрадників Батьківщини», які перейшли на бік ворога. Тим не менш, є невеликий відсоток осіб, яким вдалося уникнути арешту. Їхній офіційний статус практично не змінився як після розпаду СРСР, так і після проведення політики декомунізації, частині ветеранів було відмовлено в реабілітації.*

***Ключові слова:** Друга світова війна, СРСР, Україна, воєнні злочини, колаборація, дивізія Ваффен-СС «Галичина».*

Уже із часу офіційного оголошення про формування СС стрілецької дивізії «Галичина» (назва на початку)¹ 28 квітня 1943 р. у Львові біля оперного театру, її історія під час та після Другої світової війни була й залишається контроверсійною. Це вкотре було засвідчено скандалом у канадському парламенті наприкінці вересня 2023 р. довкола особи Ярослава Гуньки та його приналежності до дивізії Ваффен-СС «Галичина»². Дослідження історії дивізії «Галичина» означені прагненням авторів зобразити дивізійників як «зрадників Батьківщини», «воєнних злочинців» або ж «борців за волю України»³. В історіографії, за винятком поодиноких згадок, окремо майже не розглядалося питання правового становища ветеранів дивізії Ваффен-СС «Галичина» як в СРСР, так і в незалежній Україні. На основі аналізу нормативних документів, біографічних даних, усноісторичних джерел, зібраних авторкою, найновішої української та західної літератури, в статті висвітлено, яким був статус колишніх вояків дивізії та як він (не)трансформувався, як їх трактували спочатку радянська держава, а потім і Україна. Найперше спробуємо відповісти на питання, наскільки воєнний досвід «українських дивізійників» вирізнявся від досвіду їхніх побратимів за кордоном та чим був зумовлений.

Після капітуляції нацистської Німеччини, вояки 1-ої Української дивізії Української національної армії (остання назва) були інтерновані британськими та американськими військами в Австрії. За даними Санітарно-харитативної служби Українського Червоного Хреста, відомо загалом про 11940 дивізійників-українців станом на осінь 1945 р.⁴ Близько півтори тисячі вояків під юрисдикцією американців були звільнені з полону влітку 1946 р. та в січні 1947 р.⁵ Натомість, солдати, інтерновані британцями, з листопада 1945 р. до

¹ Оскільки назва дивізії Ваффен-СС «Галичина» впродовж 1943–1945 рр. змінювалась декілька раз, то в тексті рівнозначно вживатимуться також короткі назви дивізії або дивізії «Галичина».

² Зеленський, Трюдо і ветеран СС «Галичина». Як українець спричинив відставку спікера парламенту Канади. *BBC News Україна*. 2023. 26 вересня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66910206>.

³ Див.: Дмитрук К. Безбатченки. Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу Німеччини на СРСР. Львів: Каменяр, 1974. С.234; Prus E. SS-Galizien. Patrioci czy zbrodniarze? Wrocław: Nortom, 2001; Верига В. За Рідний край, за нарід свій, або Хто такі дивізійники? Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. 288 с.

⁴ Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія. Львів, 2000. С. 369.

⁵ Там само. С. 354–356.

травня 1947 р. перебували в таборі поблизу містечка Ріміні (Rimini) в Італії, звідки близько 8500 осіб було переміщено до Британії. Тут вони вже трактувалися як «військовополонені» (*Prisoners of War, PoW*), на відміну від попереднього статусу «підданого ворожого персоналу» (*Surrendered Enemy Personel, SEP*)⁶. Вояки дивізії так і не були репатрійовані до СРСР, як цього вимагали Ялтинські домовленості. Остаточне звільнення відбулося в листопаді 1948 р., підтверджуючі документи надано 15 лютого 1949 р.⁷ Майже одразу після звільнення було ухвалено рішення про створення Братства І УД УНА наприкінці 1949 р. на першому з'їзді в Ульмі, Німеччина. Вперше Установчі збори Братства відбулися 29–30 квітня 1950 р. в Мюнхені. Згодом засновано його п'ять Крайових управ (КУ): у США, Канаді, Аргентині, Німеччині, Австралії, які діяли автономно. У країнах, де проживало мало дивізійників (Іспанія, Франція тощо), діяли уповноважені Головної управи. Повоєнна історія Братства в період Холодної війни й у подальшому була означена необхідністю відповіді на низку викликів, передусім на звинувачення у воєнних злочинах⁸.

Розпад Радянського Союзу став поштовхом не лише до початку переосмислення та переписування історії, а й до активної діяльності ветеранських організацій, яка ще кілька років перед тим була неможливою. Так, 20 червня 1992 р. до структури Братства додалася ще одна Крайова управа – українське Галицьке братство, коли було прийняте відповідне рішення Установчих зборів у Львові в присутності 358 осіб. Далі було утворено 4 станиці у Львові, Івано-Франківську, Тернополі та Дрогобичі. Загалом, на момент створення Галицьке братство налічувало 898 осіб⁹. Тож від задуму до реалізації цієї ідеї пройшло два роки: «Це довгожданий, святковий для нас дивізійників день, коли ми нарешті змогли зібратись разом на такі збори в нашій рідній Україні, що стала незалежною державою»¹⁰.

Дивізійники в СРСР

Дивізійники, які після Другої світової війни залишилися, повернулися чи були репатрійовані на територію СРСР, стали радянськими громадянами й були зараховані до категорії «ворогів народу». У радянській період ветерани дивізії не були інституційно оформлені та не мали можливості соціальної комунікації. У ювілейному виданні, приуроченому до 10-річчя діяльності Галицького братства в Україні, вміщено загальні дані про воєнний досвід членів Братства¹¹. Із нього чітко видно, що кістяк Братства (майже 80% членів) склали ті, хто брав участь у битві під Бродами влітку 1944 р. (див. табл. 1). Зрештою, навіть ті, хто добровільно «повернулися додому» до СРСР у результаті діяльності радянської репатріаційної комісії до кінця 1945 р. (ідеться про 1052 особи з табору – близько 10% від загальної кількості) і швидше за все опинилися в ГУЛАГу¹². Серед них був і Василь Вінтоняк, який після відповідної фільтрації відбував заслання в Ленінабаді до 1953 р.¹³

Таблиця 1. Структура Галицького Братства, 1992 р.

Станиця	Кількість членів	З них: юнаки	З них: участь у Бродівській битві	З них: інший шлях (Австрія, Словаччина...)
Дрогобич	95	16	78 (82%)	1
Івано-Франківськ	324	27	239 (73%)	58
Львів	348	23	296 (85%)	29
Тернопіль	131	–	93 (71%)	38
ВСЬОГО	898	66	706 (79%)	126

Джерело: пороховано авторкою на основі даних, вміщених у: Галицьке братство колишніх вояків І УД «Галичина» УНА. 1992–2002. Львів, 2002. С. 30–40.

У цьому ж виданні вміщено 78 коротких біографічних довідок членів Львівської станиці Галицького братства. Із них було обрано 67 біографій власне ветеранів дивізії, які,

⁶ Різниця у статусі полягала в тому, що «військовополоненими» вважалися ті особи, які потрапили в полон під час бойових дій, а «підданим ворожим персоналом» ті, що здалися добровільно.

⁷ Про дискусію довкола статусу вояків дивізії в Британії у 1947 – поч. 1950 рр. див.: Khromeychuk O. «Undetermined» Ukrainians... P. 121–145.

⁸ Див: Хом'як О. Дивізія Ваффен-СС «Галичина» та звинувачення у воєнних злочинах: історіографічний зріз. *Краєзнавство*. 2023. Ч. 3–4 (124–125). С. 162–169; Shkandrii M. In the Maelstrom. The Waffen-SS «Galicia» division and its legacy. McGill-Queen's University Press, 2023; Khromeychuk O. «Undetermined» Ukrainians... P. 61–90.

⁹ Галицьке братство колишніх вояків І УД «Галичина» УНА 1992–2002. Львів, 2002. С. 30–40.

¹⁰ Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-3464. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 5.

¹¹ Галицьке братство колишніх вояків... С. 30–40.

¹² Верига В. Під сонцем Італії. Вояки Дивізії «Галичина» Першої Української Дивізії Української Національної Армії в Британському таборі полонених «5Ц» у Белларії, Італія, червень–жовтень 1945. Торонто: [б. в.], 1984. С. 151.

¹³ Івано-франківська станиця Галицького братства колишніх вояків 1-ї Української дивізії Української національної армії. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. С. 113.

наскільки це дозволяє специфіка опублікованих матеріалів, були проаналізовані на предмет їхніх біографічних траєкторій в СРСР¹⁴. Очевидно, що дані на 67 осіб вказують на загальні долі людей (саме з цією метою їх наведено), вони аж ніяк не є репрезентативними для усього Братства. На прикладі запропонованої вибірки бачимо, що з 67 осіб в радянському полоні перебувало 26, 30 – було заарештовано радянською владою у повосенні роки, а 11 – вдалося уникнути арешту. Розглянемо кожну з цих категорій детальніше.

Полонені. До числа 26 полонених осіб віднесено тих людей, що потрапили в радянський полон під час битви під Бродами в липні 1944 р., або ж пізніше в Словаччині чи Австрії тощо. В умовах полону не усі дивізійники вказували / виявляли свою національність: для багатьох це стало свідомою стратегією виживання в тих обставинах, адже Головне управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС СРСР обліковувало полонених не за належністю до збройних сил певної країни, а за національною чи етнічною ознакою. Скажімо, Михайло Тарас перебував у полоні під німецьким прізвиськом із травня 1945 р. по листопад 1947 р. у Вологодській обл. (м. Череповець), де працював вантажником на шахті. Після звільнення він повернувся додому та допомагав місцевим підпільникам з УПА. Уникнути можливого арешту після повернення йому допомогло те, що від голови сільради він отримав документ, що під час війни перебував у Німеччині на примусових роботах¹⁵. Із 26 осіб вибірки, 16 повернулися з полону в Україну протягом 1946–1953 рр. або були звільнені за інвалідністю чи хворобою у 1946–1947 рр. Загалом звільнення полонених у СРСР, у тому числі й німців, непрацевдатних та інвалідів, окрім воєнних злочинців та осіб, які служили у військах СС, СД, СА та гестапо, незалежно від фізичного стану.

Заарештовані. 30 осіб із вибірки не потрапили в радянський полон, але були заарештовані. Сюди слід додати також 10 осіб, які після звільнення чи втечі з полону повторно потрапили в поле зору каральних органів й були заарештовані. Зокрема, серед заарештованих можемо виокремити такі категорії: 1) особи, запідозрені в належності до націоналістичного підпілля; 2) вояки УПА, затримані під час бойових дій чи облав; 3) особи, затримані за антирадянську агітацію тощо. Переважно їх усіх було засуджено за статтю 52-1 та 52-11 Кримінального кодексу СРСР за «зраду Батьківщині» (під амністією вони потрапили в 1955 р.).

Маємо свідчення, що каральні органи знали про те, що певна кількість вояків дивізії «Галичина» таки була серед місцевого населення. Нарком внутрішніх справ Лаврентій Берія особисто інформував Сталіна 19 серпня 1944 р. про ситуацію в Західній Україні після вигнання нацистів, зокрема й про те, що багато вояків дивізії після її розгрому під Бродами в місцевих лісах «займаються бандитизмом разом із бандитами УПА»¹⁶. Після Бродівської битви, у спеціальному листі від 30 серпня 1944 р. начальникам УНКДБ та прокурорам Західних областей УРСР роз'яснювалося, як кваліфікувати діяльність полонених вояків дивізії в правовому полі: «Оскільки ця дивізія формувалася з добровольців, громадян СРСР, ці особи, вступаючи в цю дивізію і беручи в ній участь для боротьби з радянським народом, тим самим перейшли на бік ворога – зрадили Батьківщину. Учасники цієї дивізії, які залишилися на території СРСР після вигнання німецького окупанта, належить репресувати. Злочини їх кваліфікувати за ст. 54-1а або 54-16 КК УРСР»¹⁷.

Утім, попри вказівки фільтрувати заарештованих осіб на членів ОУН, УПА та дивізії, у поле зору радянських каральних органів впродовж 1944–1946 рр. потрапило не більше 100 осіб, ідентифікованих як колишні дивізійники (із них найбільше у Львівській обл. – 30 осіб станом на 1 травня 1946 р.)¹⁸. Коли Володимиру Малкошу вдалося вийти з оточення під Бродами, він не зміг повернутися додому в Перемишль, бо лінія фронту уже проходила по території Східної Польщі. Так він потрапив у сотню «Лева» УПА, але за короткий час влаштувався на роботу архівістом у Яворівський відділ НКВД (про це дізнаємося з його кримінальної справи). Щоб уникнути арешту, він самовільно покинув робоче місце та вступив до Львівського політехнічного інституту у вересні 1945 р., де його заарештували 10 січня 1946 р.¹⁹ Цікавим також є випадок Любомира Волинця, якого заарештували за «антирадянську агітацію» у 1951 р. на території Росії під час проходження військової

¹⁴ Галицьке братство колишніх вояків... С. 30–40.

¹⁵ Інтерв'ю з Михайлом Тарасом від 23 лютого 2006 р. (Україна). Усі зацитовані усні свідчення проведено авторкою статті та зберігаються в її приватному архіві.

¹⁶ «Особие папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. / Упор. Я. Дашкевич, В. Кук. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2010. С. 79.

¹⁷ Цит. за: Вронська Т. Упокорення страхом. Сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади, 1917–1953 рр. Київ: Темпора, 2013. С. 64.

¹⁸ Боляновський А. Дивізія «Галичина»... С. 302.

¹⁹ Інтерв'ю з Володимиром Малкошем від 25 жовтня 2007 р. (Україна); Архів Управління СБУ у Львівській області. – А.к.с. 23615.

служби в Червоній армії – за вислови, що німецька армія є більш дисциплінованою за радянську²⁰. Якби не цей випадок, він міг би уникнути арешту.

Згідно з указом про амністію²¹ від 17 вересня 1955 р., більшість радянських громадян, які співпрацювали з окупаційним режимом²², отримали звільнення, зокрема, через скорочення їхнього строку. Скажімо, вирок Володимира Малкоша було скорочено з 15 до 10 років: це дозволило йому повернутися в Україну в 1956 р. Більшість дивізійників повернулися в Україну впродовж 1955–1960 рр.

Незаарештовані. 11 осіб із вибірки не було заарештовано радянською владою. Серед них варто назвати двох осіб, які були переселені з Польщі в рамках операції «Вісла». Інший дивізійник після битви під Бродами повернувся додому, та за короткий час був мобілізований радянською владою до Червоної армії, після демобілізації працював у колгоспі²³. Втім, іншим, можна сказати, пощастило. Василь Тимчій вважає, що його не заарештували тільки тому, що ніхто не знав, що він пішов до дивізії: він навчався не в рідному селі й саме звідти пішов добровольцем²⁴. Василь Гузій потрапив у полон до «тітовців» в Югославії, тому повернувся додому лише в 1946 р. Йому вдалося закінчити Московський енергетичний інститут²⁵.

Отже, для майбутніх членів Галицького братства був характерний такий життєвий сценарій у повоєнному Радянському Союзі: вступ до дивізії – військове навчання – битва під Бродами / бойові завдання / УПА – полон / арешт, який так чи інакше для переважної більшості закінчився сталінськими таборами ГУЛАГу.

Статус в Україні

Галицьке братство одразу розгорнуло активну діяльність, на той час більшість ветеранів дивізії були переважно молодими пенсіонерами. Основні активності були спрямовані на наповнення наявного інформаційного вакууму про дивізію в публічному просторі, а також на вшанування пам'яті про полеглих побратимів²⁶. Утім, створення Галицького братства та його діяльність не означає, що суспільство та публічна думка прийняли колишніх вояків як повноправних ветеранів війни на кшталт солдат Червоної армії, а подекуди й УПА.

Як буде показано далі, трактування колишніх вояків дивізії Ваффен-СС «Галичина» на офіційному рівні в незалежній Україні практично не змінилося з радянського часу. Згідно з чинним Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р., до «ветеранів війни» віднесено три категорії осіб: учасники бойових дій, інваліди війни та учасники війни (особи, які народилися до 1932 р. та під час війни працювали в тилу)²⁷. Відповідно до нього, до учасників бойових дій зараховувалися ті вояки УПА (вояків дивізії в цьому переліку не було), які «брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території України в 1941–1944 рр., які не вчинили злочинів проти миру і людства» та реабілітовані згідно з Законом України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 квітня 1991 р.²⁸

Після перегляду кримінальних справ колишніх вояків у 1990-ті рр., багатьох із них не було реабілітовано. Відповідно до Постанови Верховної Ради України про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 квітня 1991 р., реабілітації не підлягають ті особи, які в роки Другої світової війни «служили у військових формуваннях фашистської Німеччини та її сателітів, охоронних військах СС, поліції, адміністративних органах окупантів» (якщо не доведено, що саботували вимоги влади, надавали допомогу партизанам тощо)²⁹. За твердженням Василя Вериги, дивізійника з Канади, вони «не вимагають реабілітації, бо вони не провинились супроти власного народу, навпаки, вони вимагають визнання їх як борців-воїнів за незалежну, вільну і де-

²⁰ Архів Управління СБУ у Тернопільській області. Ф. 13. А.к.с. № 12387. С. 20–134; Інтерв'ю з Любомиром Волинцем від 24 лютого 2006 р. (Україна).

²¹ Попередній указ «Про амністію» від 27 березня 1953 р. стосувався переважно кримінальних злочинців (звільнили засуджених до 5 років, іншим скоротили термін вдвоє).

²² Див.: Система исправительно-трудовых лагерей в СССР / Упор. Смирнов М. Москва: Звенья, 1998.

²³ Галицьке братство колишніх вояків... С. 27.

²⁴ Інтерв'ю з Василем Тимчієм від 30 серпня 2007 р. (Україна).

²⁵ Галицьке братство колишніх вояків... С. 24.

²⁶ Див.: Хом'як О. Галицьке братство колишніх вояків Першої Української дивізії Української національної армії: заснування та діяльність. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. Київ, 2013. Т. 143. С. 20–25.

²⁷ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.

²⁸ Там само. Згідно з новим законом «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», статус «учасника бойових дій» присвоювався усім воякам УПА без виключень.

²⁹ Постанова Верховної Ради «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»». *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3812-12>.

мократичну Україну». Порівняння власного статусу зі статусом вояків естонської (20-та дивізія Ваффен-СС) та латвійських дивізій (15-та та 19-та дивізії Ваффен-СС) в їхніх країнах не сприяє порозумінню з українською державою: «Вони воювали за свою державу, за Латвію чи за Естонію, але їх сьогодні ніхто колаборантами не рахує, знаєте. А рахують ще й героїми, що воювали за свою державу. А в нас зовсім інше відношення»³⁰.

Оскільки багатьох вояків дивізії не було реабілітовано, термін перебування в ГУЛАГу не зараховувався до їхнього робочого стажу. А тому ветерани отримали низькі пенсії. Якщо шість областей Західної України (пізніше також Закарпатська й Хмельницька) забезпечили відповідну соціальну допомогу ветеранам УПА на рівні з ветеранами Червоної армії, то у випадку з дивізійниками цього не відбулося: «Це вбиває не тільки фізично, бо не вистачає коштів на лікування, а й морально»³¹. У 2001 р. Івано-Франківська міська рада 48-ма голосами із 50-ти проголосувала за те, щоб визнати 27 франківчан – ветеранів дивізії «Галичина» – «борцями за волю України». Однак мер міста Зеновій Шкутяк так і не підписав цього рішення³². У квітні 2009 р. Тернопільська обласна рада без видимого результату офіційно звернулася до Президента України Віктора Ющенка щодо надання ветеранам дивізії статусу «борців за свободу України»³³. Проте є й інші, радше неофіційні, випадки. Скажімо, Івано-Франківська обласна рада видала розпорядження, щоб 29 травня 2011 р. на честь Дня героїв дивізійники змогли безкоштовно користуватися таксі³⁴. Згодом, за рішенням депутатів Львівської міської ради від 20 березня 2013 р., з 1 квітня близько 15 ветеранів дивізії, які проживали у Львові на той момент, отримують від міста доплату до пенсії в розмірі тисячі гривень.

У контексті «війн пам'яті» довкола радянського спадку та Другої світової війни зокрема, потрібно звернути увагу, що паралельно з ініціативами Братства, безпосередня участь крайніх правих націоналістичних організацій у приверненні уваги громадськості до дивізії слугує радше негативним чинником, який не сприяє порозумінню між прихильниками та противниками офіційного визнання ветеранів дивізії. Наприклад, за посередництвом ВО «Свобода» з 2010 р. у Львові проходить 28 квітня «парад вишиванок» до дня офіційного створення дивізії. Через надмір політичних лозунгів і відповідної атрибутики, сприйняття цієї події уже зовсім інше і, відповідно, не вносить конструктиву в ситуацію довкола дивізії, а натомість є гарним інформаційним приводом для ЗМІ як чергова спроба реабілітації фашизму та його посібників.

У результаті політичних змін внаслідок Революції Гідності та після того, як Український інститут національної пам'яті (УІНП) очолив Володимир В'ятрович, було ухвалено кілька знакових законів в рамках політики декомунізації, які жодним чином не вплинули на зміну офіційного статусу ветеранів дивізії. Передусім ідеться про ухвалення 8 квітня 2015 р. Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ ст.»³⁵. Так, цим законом уперше визначено великий список як збройних формувань, так і органів влади, організацій тощо, яким надано офіційний статус «борців за незалежність України», починаючи від УНР, органів влади Східно-Лемківської (Команчанської, Команецької) Республіки та Гуцульської Республіки, уряду Карпатської України й завершуючи Українською Гельсінською Спілкою та Народним Рухом України за перебудову. До переліку окремо включено УВО та ОУН, а також УПА й «Поліський Січ» Тараса Бульби-Боровця. Дивізії Ваффен-СС «Галичина», яка співпрацювала з нацистами в період Другої світової війни, у цьому переліку немає.

Майже одночасно, у 2015 р. було ухвалено Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», який до нацистської символіки відніс символіку партії, державних органів Третього Райху тощо. Згідно з п. 3.8 статті 4, заборона використання символіки не діє «на намогильних спорудах, розташованих на території місць поховань, місць почесних поховань, на території кладовищ»³⁶. Як бачимо, у переліку нацист-

³⁰ Товаряньська О. Спогади колишніх вояків дивізії «Галичина». Інтерв'ю з Аксінчуком Зеноном Юліановичем. *Magisterium. Історичні студії*. Київ: НаУКМА, 2007. Вип. 28. С. 97.

³¹ Малкош В. Чому легіон? Івано-Франківська станиця Галицького братства колишніх вояків 1-ї української дивізії Української Національної Армії. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. С. 37.

³² Там само.

³³ ВО «Свобода»: правда про дивізію «Галичина» замовчується. *УНІАН*. 2009. 28 квітня. URL: <https://www.unian.ua/politics/216238-vo-svoboda-pravda-pro-diviziyu-galichina-zamovchuetsya.html>.

³⁴ На День героїв у Івано-Франківську ветерани УПА зможуть безкоштовно їздити в міських таксі. *Кореспондент.com*. 2011. 18 травня. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1218284-na-den-geroyiv-u-ivano-frankivsku-veterani-upa-zmozhut-bezkostovno-yizditi-v-miskih-taksi>.

³⁵ Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>.

³⁶ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>.

ських символів у цьому законі немає символіки дивізії «Галичина». Саме довкола цього питання близько 5 років тривала судова епопея із судами різних інстанцій (із вересня 2017 р. до листопада 2022 р.) щодо того, чи уповноважений УІНП давати відповіді на звернення громадян, зокрема з тлумачення тих чи інших норм законодавства. У цьому кейсі йшлося про офіційну негативну відповідь УІНП на запит, чи підпадає символіка дивізії під визначення нацистської, оскільки її не було в переліку нацистської символіки згаданого вище закону.

У міжчассі між судами, 9 жовтня 2020 р. УІНП надав офіційний коментар на рішення Шостого апеляційного адміністративного суду від 23 вересня 2020 р., зазначивши, що суд насправді «підтвердив право Інституту відповідати на звернення громадян у межах його компетенції», а про символіку в рішенні не йдеться³⁷. Фінальне рішення в цій справі було ухвалене Верховним судом 28 листопада 2022 р., який залишив у силі деякі рішення саме Шостого апеляційного адміністративного суду³⁸. Тим не менш, офіційного рішення суду саме про символіку немає. Це рішення Верховного суду радше підтверджує право УІНП тлумачити деякі закони, і такі висновки УІНП можна вважати офіційною позицією держави, а не приватним оціночним судженням її тодішнього очільника Володимира В'ятровича, що символіку дивізії не слід вважати нацистською.

У 2020 р. скандальний депутат від «Слуги народу», відомий прорадянською та проросійською позицією, Максим Бужанський виніс на розгляд ВР законопроект (реєстр. № 2797 від 03 лютого 2020 р.) про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання героїзації військових злочинців і легалізації нацизму, зокрема й про внесення змін до закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»³⁹. Йшлося, зокрема, про те, щоб п. 5 частини першої ст. 1 доповнити переліком «символіки, зображень, написів, присвячених ... СС (включаючи підрозділи Ваффен-СС), СА, гестапо та СД», а п. 1 ст. 4 аналогічним переліком «військових або напіввійськових формувань СС (включаючи підрозділи Ваффен СС), СА, гестапо та СД». Законопроект було відхилено 3 червня 2021 р. після експертних висновків низки державних і наукових установ. Зокрема, тут викладу витяг із відповіді УІНП (№ 2408/07-04-20 від 07.09.2020 р.) на лист Комітету Верховної Ради України з питань правової політики – їхньої експертної оцінки законопроекту, в частині, що стосується символіки. У документі зокрема було наведено низку прикладів поширеної практики того, як у військах СС використовувалися національні прапори та символіка окупованих Німеччиною країн і територій, де було сформовано відповідні частини. Так, 21-ша гірська дивізія СС «Скандерберг» використовувала зображення чорного двоголового орла, який до та після Другої світової війни й по теперішній час є державним гербом Республіки Албанія. Інший приклад, 11-та добровольча дивізія СС «Нордланд» використовувала зображення герба Королівства Данія – жовтий щит із трьома блакитними леопардами, який на сьогодні є символікою Королівства Данія. Про символіку дивізії сказано наступне: «У символіці 14 гренадерської дивізії військ СС “Галичина” використовувався так званий галицький лев, який на сьогоднішній день використовується у гербі м. Львова та на гербі і прапорі Львівської обл. 29 дивізія Російської визвольної народної армії (РОНА) в якості емблеми використовувала зображення георгіївського хреста з мечами, який з 2000 р. є державною нагородою держави-агресора Російської Федерації»⁴⁰.

Тим не менше, символіка дивізії внесена до списків т. зв. символів ненависті (hate symbols) низкою міжнародних організацій. Так, у звіті правозахисної неурядової організації «Freedom House» вказано, що символіка дивізії є популярною в Україні, зокрема не критично використовується націоналістами та представниками крайніх правих. Наголошено, що потрібно звертати увагу на те, чи галицький лев використовується сам, чи разом із трьома коронами⁴¹. Міжнародна організація Антидефамційна ліга (Anti-Defamation Lea-

³⁷ Коментар УІНП щодо рішення суду у справі про символіку дивізії військ СС «Галичина». *Український інститут національної пам'яті*. 2020. 29 травня. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/komentar-uinp-shchodo-ri-shennya-sudu-u-spraviv-pro-symvoliku-dyviziiv-viysk-ss-galychyna>.

³⁸ Див.: Символіка дивізії СС «Галичина» не є нацистською. *Історична правда*. 2022. 5 грудня. URL: <https://www.istravda.com.ua/short/2022/12/5/162131/>.

³⁹ Детальніше про законопроект див.: Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання героїзації військових злочинців та легалізації нацизму. *Верховна Рада України*. 2020. 23 січня. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/857>.

⁴⁰ Документ із приватного архіву авторки.

⁴¹ Emblem of SS Galizien. *REPORTING RADICALISM*. URL: <https://reportingradicalism.org/en/hate-symbols/movements/nazi-symbols/ss-galizien>.

que) також створила подібну базу даних, куди внесено на загал усю символіку дивізій СС та Ваффен-СС без конкретних назв військових підрозділів⁴².

Слід згадати й те, що Львівська обласна рада 16 лютого 2021 р. надіслала офіційне звернення до Верховної Ради України щодо внесення змін до Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX ст.» стосовно статусу воїнів Першої Української дивізії «Галичина»⁴³. Відповідь було отримано від Міністерства культури та інформаційної політики: вона була негативною. Серед причин названо «політизованість питання» через прив'язку до СС та нацистів, «відсутність консolidованого погляду українського суспільства» і «можливий міжнародний резонанс». До відповіді додано й позицію Міністерства соціальної політики України, яка полягала в тому, що українській державі загалом бракує коштів на поточні виплати пільговикам⁴⁴.

Вважаю за доцільне завершити статтю згадкою про публічні думки очільників УІНП щодо дивізії та її офіційного статусу. Так, і Володимир В'ятрович, і Антон Дробович у різний час висловлювалися проти глорифікації дивізії, які відбувалися в Україні, передусім ідеться про «марші вишиванок» та відзначення роковин створення⁴⁵.

Підсумок: вояки дивізії не отримали в Україні жодного офіційного статусу, який би передбачав надання пільг та/чи офіційне їх визнання державою як «учасників бойових дій» чи «борців за незалежність України». На моє переконання, історія дивізії є частиною української історії, яка повинна неупереджено вивчатися та досліджуватися, не замовчуватися, уникаючи при цьому як глорифікації, так і демонізації її вояків.

References

- Bolianovskiy, A. (2000). *Dyviziiia «Halychyna»*. Istoriiia [Division «Galicia». History]. Lviv, Ukraine.
- Dashkevych, Ya., Kuk, V. (2010). «Osobyie papky» Stalina i Molotova pro natsionalno-vyzvolnu borobu v Zakhidnii Ukraini u 1944–1948 rr. [Stalin and Molotov's «personal files» on the national liberation struggle in Western Ukraine in 1944–1948]. Lviv, Ukraine.
- Khomiak, O. (2013). *Halyske bratstvo kolyshnikh voiakiv Pershoi Ukrainskoi dyvizii Ukrainskoi natsionalnoi armii: zasnuvannia ta diialnist* [Galician brotherhood of former soldiers of the First Ukrainian Division of the Ukrainian National Army: foundation and activity]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky – Scientific notes of the NaUKMA. Historical Sciences*, 143, P. 20–25. Kyiv, Ukraine.
- Khomiak, O. (2023). *Dyviziiia Waffen-SS «Halychyna» ta zvyuvachennia u voiennykh zlochynakh: istoriohrafichnyi zriz* [Waffen-SS Division «Galicia» and accusations in war crimes: review of historiography]. *Kraieznavstvo – Local history*, 3–4 (124–125), S. 162–169.
- Khromeychuk, O. (2013). “Undetermined” Ukrainians. Post-War Narratives of the Waffen SS “Galicia” Division. Bern, Switzerland.
- Malkosh, V. (2012). *Chomu lehin? Ivano-Frankivska stanytsia Halyskoho bratstva kolyshnikh voiakiv 1-yi ukrainskoi dyvizii Ukrainskoi Natsionalnoi Armii* [Why the legion? Ivano-Frankivsk branch of the Galician brotherhood of former soldiers of the 1st Ukrainian Division of the Ukrainian National Army]. Ivano-Frankivsk, Ukraine.
- Shkandrii, M. (2023) *In the Maelstrom. The Waffen-SS 'Galicia' Division and Its Legacy*. Montreal–Kingston, Canada.
- Tovarianska, O. (2007). *Spoehady kolyshnikh voiakiv dyvizii «Halychyna»*. Interviu z Aksynchukom Zenonom Yulianovychem [Memoirs of former soldiers of the «Galicia» division. Interview with Zenon Yulianovych Aksynchuk]. *Mahisterium. Istorychni studii – Magisterium. Historical studies*, 28, P. 90–99. Kyiv, Ukraine.
- Vronska, T. (2013). *Upokorennia strakhom. Simeine zaruchnystvo u karalnii praktytsi radianskoi vlady, 1917–1953 rr.* [Pacification by fear. Family hostage-taking in the punitive practice of the Soviet government, 1917–1953]. Kyiv, Ukraine.

Хом'як Оксана Володимирівна – кандидатка історичних наук, старша викладачка кафедри історії, Національний університет «Києво-Могилянська академія» (вул. Сковороди, 2, Київ, 04070, Україна).

Khomiak Oksana – PhD in History, senior lecturer at the History Department, National University of «Kyiv-Mohyla Academy» (2 Skovorody Str., Kyiv, 04070, Ukraine).

E-mail: ok.khomiak@ukma.edu.ua

⁴² SS Divisional Insignia. *Anti-Defamation League*. URL: <https://www.adl.org/resources/hate-symbol/ss-divisional-insignia>.

⁴³ Перелік звернень Львівської облради. *Львівська обласна рада*. URL: <https://www.lvivoblrada.gov.ua/plenary-sessions/zvernennya-ta-zauyavi-radi>.

⁴⁴ Відповідь Міністерства культури та інформаційної політики від 28 травня 2021 р. *Google*. URL: <https://drive.google.com/file/d/1fUaV2wozTePHrjFSfQbZhUTVeHCamuJ/view>.

⁴⁵ Володимиру В'ятровичу належать слова «Річниця створення дивізії “Галичина” не свято для українців» (*Історична правда*. 2018. 30 квітня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/5ae748bbb79eb/>). Антон Дробович висловився так: «Глорифікація військ СС – це неприпустимо для європейської країни» (*New voice*. 2021. 29 квітня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ss-galichina-v-instituti-nacppam-yati-rizku-zayavu-cherez-marsh-vishivanok-novini-kiyeva-50157383.html>).

LEGAL STATUS OF THE WAFFEN-SS "GALICIA" DIVISION' VETERANS IN THE USSR AND INDEPENDENT UKRAINE

The purpose of the article is to highlight the legal status of the «Galicia» division' veterans from July 1944, when they were first taken into Soviet captivity, to the present day. The analysis of normative documents, archival materials, biographical data of the former soldiers, oral testimonies collected by the author, and the latest Ukrainian and Western literature would contribute to the understudied aspects of the division's postwar history.

Conclusions. It is shown the life trajectories of the «Ukrainian divisijnyky» in comparison with those who were interned by British and American troops after the Second World War. Most of the Galician Brotherhood members in 1992 (almost 80% of its members) consisted of individuals who took part in the Battle of Brody in mid-1944. After the Brody encirclement, soldiers were taken prisoner by the Soviets and/or returned home and/or joined the Ukrainian Insurgent Army. Finally, one way or another, most of them were arrested by Soviet authorities during the post-war years. They were treated as «traitors to the Motherland» who defected to the enemy. Nevertheless, a small percentage of individuals have managed to avoid arrest. Their official status practically did not change both after the collapse of the USSR and after the implementation of the decommunization; some veterans were not rehabilitated due to their war records.

Key words: World War II, USSR, Ukraine, war crimes, Holocaust, collaboration, Waffen-SS «Galicia» division.

Дата подання: 22 січня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 27 березня. 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Хом'як, О. Правове становище ветеранів дивізії Ваффен-СС «Галичина» в СРСР та незалежній Україні. *Сіверянський літопис*. 2024. № 2. С. 111–118. DOI: 10.58407/litopis.240212.

Цитування за стандартом APA

Khomiak, O. (2024). Pravove stanovyshe veteraniv dyvizii Waffen-SS «Halychyna» v SRSR ta nezalezhnii Ukraini [Legal status of the Waffen-SS "Galicia" division' veterans in the USSR and independent Ukraine]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 111–118. DOI: 10.58407/litopis.240212.

